

Maktkritikk i Othilie Tonnings liv og forfatterskap

Marta Maria Espeseth

(fødd 1960) er lektor med graden cand.san. frå Det teologiske fakultet, Universitetet i Oslo. Har arbeidd spesielt med profesjonsetikk grunna i fenomenologi og teoriar om kropp og rom. Er i ferd med å slutføre eit doktorgradsprosjekt der livet og gjerninga til Othilie Tønning vert studert med eit fleirfasettert kjønnspektiv. Arbeider som korpssleiar og undervisningskonsulent i Frelsesarmeen.

32

Abstract

The subject of this article is expressions of power critique in the life and authorship of the Salvation Army officer, feminist and social reformer Othilie Tønning (1865-1931). Tønning's power critique contains a variety of perspectives related to gender and religion, and is directed towards suppressive practices in theology, church and society, inclusive of her own Salvation Army where she served for more than forty years.

Søkeord: Frelsesarmeen – maktkritikk – kvinnesak – sosialt arbeid – Othilie Tønning

Innleiing

I denne artikkelen skal eg studere maktkritiske trekk i livet og forfatterskapen til den særmerkte frelsesarméoffiseren Othilie Tonning, kvinnesakskvinne og sosialpolitisk føregangskvinne. Othilie Tonning (1865-1931) vart offiser i Frelsesarmeen i 1891, tre år etter at armeen hadde etablert seg i Noreg. Som leiar for *Kvinnens sosiale arbeid* i Frelsesarmeen i nærmare tretti år var ho oppteken med sosiale spørsmål, som skribent, forkynnar og føredragshaldar, gjennom strategisk og politisk arbeid og gjennom praktisk, sosial entreprenørskap. Ho vert rekna som ei av dei fremste kvinnene i danninga av den tidlege norske velferdsstaten, sosialhjelpstaten, og ho sette spesielt søkelys på fattigdom og arbeidsløyse, og på livsvilkåra til kvinner og barn.

Ho var ein strateg som visste å plassere saka si i det offentlege rommet, til dømes ved at ho etablerte julegrytetradisjonen i Noreg og fekk reist juletreet på Universitetsplassen i Oslo. Ho vart gjerne kalla slumsystemgeneralen, og under hennar leiing vart slumsystemgjerninga eit yrkes- og livskall for kvinner, slik det også var for ordenssyster, diakonisser og kyrkjelydssyster. Arbeidet hennar resulterte i nær sytti sosiale institusjonar drivne av Frelsesarmeen: slumstasjonar over heile landet, fleire aldersheimar og ei rekkje tiltak for barn, ugifte mødrer, kvinnelege fabrikkarbeidarar og utsette kvinner: barnekrybber, barneherberge, feriekoloniar og barneheimar, mødreheimar, pensjonat for kvinnelege fabrikkarbeidarar, redningsheim og oppsøkkande arbeid blantprostituerte.

Othilie Tonning var mellom dei første kvinnene i Kristiania bystyre, der ho representerte Avhaldspartiet i ein valperiode og Venstre i to, frå 1908 til 1916. Ho var også medlem av to stortingsoppnemnte komitear, Utvandringskomiteen frå 1913 og Arbeidsløysekomiteen frå 1919. I den internasjonale frelsesarméverda var ho kjent og respektert. William Booth hadde personleg kontakt med henne ved ei rekkje høve, både i Noreg og i England, og ho heldt foredrag ved dei to store internasjonale sosialkonferansane som The Salvation Army arrangerte i London i 1911 og 1921. Ho fekk Kongens fortene medalje i gull i 1910, og då ho døydde i 1931, vart ho hylla i avisoppslag landet over.¹

Artikkelen har vorte til undervegs i arbeidet mitt med ei doktorgradavhandling om Othilie Tonning, ein biografisk studie der livet og gjerninga hennar vert studert ved hjelp av teoretiske perspektiv frå religions- og kjønnteori, fenomenologi, og nyare teoriar om kropp og rom. I artikkelen nyttar eg mine egne analysar av allereie kjent litteratur om Tonning, lese saman med nytt materiale henta frå arkiv- og dokumentstudiar, avisartiklar, fotografi, føredrag, og ikkje minst Tonnings egne litterære tekstar i Frelsesarmeens tidsskrift *Krigsropet* og *Faklen*.

Livet og gjerninga til Othilie Tonning er i liten grad handsama i norsk forskning. Odd Bergs hovudoppgåve frå 1986, *Othilie Tonning, en pioner innen sosialomsorgen i Norge*, er til no det einaste forskingsarbeidet som har hatt livet og gjerninga hennar som hovudtema. Historikaren Anne Lise Seip har i boka *Sosialhjelpstaten blir til: norsk sosialpolitikk 1740-1920*, som kom ut i 1984, studert det sosiale entreprenørskapet til Othilie Tonning dei første tiåra av 1900-talet. Seip konkluderer med at Tonning, saman med Betty Kjelsberg, må reknast som ei av dei fremste kvinnene i danninga av den tidlege norske velferdsstaten, som Seip har kalla sosialhjelpstaten. Hilde Corneliussen har studert framveksten av Frelsesarmeens sosiale arbeid i Noreg i hovudfagsoppgåva frå 1996, *Fejekostens og Skurebøttens Evangelium: Frelsesarmeens etablering og sosialarbeid i Norge 1888-1914*. Corneliussen skriv ikkje eksplisitt om Tonning, men om utbygging og organisering av det arbeidet ho var leiar for, Frelsesarmeens sosiale arbeid, i ein velferdshistoriske kontekst der også kjøn og religion er viktige perspektiv. Kjønnsforskaren Tone Hellesund kom i 2003 med doktoravhandlinga *Den norske peppermø*, og året etter kom boka *Singellivets historie*, der ho nyttar Othilie Tonning som døme på korleis av vik i normer for kropp og kjøn, til dømes «mannhaftighet» hos ein del

kvinner, opna dører til andre livsformer og til humanitær og politisk samfunnsinnsats. Hellesund legg for dagen ei anna tilnærming til Othilie Tonning enn Berg, Corneliussen og Seip. Med Hellesunds arbeid kjem teoretiske perspektiv som kjønns- og queerteori, kulturanalyse og modernitetsteori inn i forskinga om Tonning. Innanfor denne forståingsramma ligg også artikkelen min frå 2017, "Kjønn og rom i livet og gjerninga til Othilie Tonning" frå 2017, utkomen i boka *Rom og etikk: fortellinger om ambivalens*, der ein søker å kaste lys på romlege, inkluderande praksisar i utkantane av samfunnet.²

Bertha Nicolaisens Tonning-biografi frå 1940 har ein sentral plass i arbeidet mitt. Sjølv om biografien ikkje oppfyller forskingsmessige krav og er til dels ukritisk, hagiografisk og berre i liten grad set Tonning inn i ein større historiske kontekst, er han viktig for å kome Tonning tettare inn på livet. Nicolaisen skildrar Tonnings livsgjerning, og ho siterer lange passasjar frå Tonnings føredrag. Nicolaisen må ha brukt Tonnings originale føredragsmanuskript, og innhaldet i fleire av dei er kjent gjennom referat i aviser og i *Faklen*. Bertha Nicolaisen levde saman med Othilie Tonning frå 1903 til 1931. Dei to delte både heim, kall og arbeidsstad gjennom fleire tiår.³ I Nicolaisens biografi finn vi små, korte glimt av den private Othilie Tonning, mennesket bak livsgjerning, samfunnsposisjon og uniform, glimt som berre ei med eit nært forhold til Tonning kan ha fanga opp. Vi finn hendingar frå barndom og oppvekst som Othilie Tonning sjølv må ha fortalt til Nicolaisen gjennom alle åra dei levde saman. Desse glimta frå barndommen etablerer inntrykket av at Tonning gjennom heile livet utøvde maktkritikk. Det vere seg då ho som ganske lita stilte spørsmål ved andakten som faren las for familien sin, eller då ho insisterte på å få innvendige lommer i jakka si, slik gutane hadde. Nicolaisen er ordknapp, men poengtert, og dermed opnar ho for undring og fortolking.

[Othilie Tonning var] ivrig i kvinnesaks-bevegelsen, klippte sitt hår kort og røykte sin sigar. Den siste av disse ga hun en dag – etter at hun hadde begynt å gå til Frelsesarmeens møter – til korpsets løytnant, idet hun sa: «Ta den og brenn den, jeg får ikke mer bruk for den.»

Nicolaisens biografi er altså eit portrett av Othilie Tonning teikna av ei kvinne som stod henne svært nær og som sette henne svært høgt. Nicolaisen verjar om Tonning, samstundes som ho let oss forstå at Othilie Tonning gjennomlevde kontroversar og uro, at ho også var omstridd, trass i heltestatusen og -dyrkinga som vart henne til del alt medan ho levde.⁴

Eg vil hente fram nokre døme på maktkritikk frå Othilie Tonnings liv og forfatterskap både før og etter den religiøse omvendinga hennar i 1890. Spørsmålet eg søker å svare på, er kva slag maktkritikk dette er, kven han er retta mot, og kva for rolle kjønn og religion spelar i Tonnings maktkritikk. Eg legg til grunn ei forståing av makt som eit grunnleggjande fenomen i alle menneskelege relasjonar, og institusjonelt nedfelt i samfunnsstrukturar og lovverk, innanfor felt som økonomi, rettsvesen, kyrkje, helse og opplæring. Makt er også samanfletta og innfletta i språket vårt, i kunnskapsproduksjon og meningsdanning, i tru og tenking. Dette har den franske filosofen og samfunnsstenkaren Michel Foucault (1926-1984) arbeidd med i kritiske analysar av det moderne samfunnet, analysar som er viktige også for det diakonivitskaplege feltet. Kjønn er ikkje berre noko vi *er*, men noko vi *blir*, har den franske fenomenologen og feministen Simone de Beauvoir (1908-1986) lært oss. Kjønn som pågåande konstruksjon og iscenesetjing er sentralt hos den amerikanske kjønnsforskarer og filosofen Judith Butler (f. 1956), kjønn er noko performativt, noko vi *gjer*. Ved hjelp av kroppslige og språklege uttrykk forhandlar vi om kjønn ved å *gjere* kjønn. Desse forhandlingane er maktspel der også religion gjer seg gjeldande.⁵

Den engelske sosiologen og historikaren Olive Banks (1923-2006) har påvist dei nære banda mellom feminisme og evangelisk kristendom i boka *Faces of Feminism*

som kom i 1981. Ho dreg opp nokre lange historiske liner, frå 1850-åra i Amerika og England, der den moderne kvinnesaksrørsla hadde utspringet sitt, via stagnasjonen som kom etter at sigrane var vunne, og inn i den nye feminismen som veks fram frå 1970-talet. Banks skildrar tre ulike feministiske tradisjonar eller andlet: den evangelikale feminismen, likerettsfeminismen og den sosialistiske feminismen. Dei to første er tydelege i Othilie Tonnings liv, og vidare studiar vil avdekkje om ho også vart ein del av den sosialistiske feminismetradisjonen. Den svenske historikaren Johan Lundin har studert Frälsningsarmén i Sverige i perioden 1882-1921, med spesielt omsyn til korleis religion kan sjåast som ein katalysator i moderniteten der ulike former for maskulinitet og femininitet vart utøvd gjennom stadige forhandlingar. Dei androgyne trekka, det kortklipte håret og sigaren til Othilie Tønning kan nettopp tolkast som uttrykk for slike forhandlingar, både før og etter omvendinga. Det er mot denne bakgrunnen eg her studerer Othilie Tonnings maktkritikk.⁶

Eg vil byrje med ein avispolemik mellom Othilie Tønning og prestane Alfred Eriksen og Mikael Hertzberg ved årsskiftet 1913/1914, og andakten «Menneskens søn» som ho skreiv og publiserte i det same tidsrommet. Deretter vil eg dra opp to ulike bakteppe for Othilie Tonnings maktkritikk knytt til kjønn og religion, den norske kyrkja sitt møte med modernitet og kvinnefrigjering, og den evangelikale feminismen med røter i engelsk og amerikansk protestantisk kristendom. Så går eg tilbake i tid og drøftar nokre trekk frå Tonnings tidlege vaksenår i Stavanger, den religiøse omvendinga hennar og korleis ho tok med seg maktkritikken inn i det nye livet i Frelsesarmeen.

Maktkritikk i kampen om dei fattige

Då Frelsesarmeen «opna elden» i Noreg i 1888, med det sosiale arbeidet som vart organisert frå 1891, vart armeen ein ny aktør innanfor sosialt og diakonalt arbeid i hovudstaden. Den moderne realistiske litteraturen vekte eit nytt medvit om sosial urettferd og fattigdom. Thrane-rørsla frå slutten av 1840-åra var ei sterk sosial rørslle i arbeidar-befolkninga, og i hovudstaden engasjerte fleire prestar seg i fattigdomsspørsmålet, mellom dei Honoratius Halling. Han danna Samfundet på Enerhaugen, som organiserte sosiale tiltak for folket i området. Barneasylrørsla kom til Noreg, det same gjorde redningsrørsla for «falne kvinner», og Christiania Indremissionsforening, seinare Kirkens bymisjon, vart stifta i 1855. Den diakonale fornyinga innanfor tysk, seinare dansk lutherdom gjorde seg gjeldande i Noreg frå 1860-talet, til dømes med opprettinga av ein diakonisseanstalt i Kristiania i 1868, det som seinare vart Diakonissehuset Lovisenberg. Etter kongeleg resolusjon i 1843, og Dissenterloven av 1845, var katolikkane igjen velkomne i Noreg. Katolske ordenssøstrer frå fleire kongregasjonar etablerte sjukehus kring i Noreg. Frelsesarmeen vart møtt med motstand dei første åra, men ikkje minst på grunn av det sosiale arbeidet vart skepsisen snudd til respekt og tillit.⁷ Det var mange aktørar, og nokon ville nok meine også ein viss konkurranse om dei fattige.

Ved årsskiftet 1913/1914 råkar Othilie Tønning ut i ein ganske krass avispolemik med Alfred Eriksen (1864-1934), radikal og omstridd sokneprest i Vålerenga, og Mikael Hertzberg (1874-1927), sosialt engasjert prest i Tøyen.⁸ Like før jul i 1913 skriv Eriksen eit lesarbrev i Aftenposten der han kritiserer Frelsesarmeen for all merksemda dei får før jul. Morgenbladet skildrar "nøden paa nært hold", og journalistar følgjer slumsøstrene på vandring gjennom fattigstroka i byen. "Det har ærgret mig, fordi dette i virkeligheden er en uretfærdighed mod menighedssøstrene, og fordi det virker til at svekke fattigpleiernes vikrsomhed", skriv Eriksen i Aftenposten 21. desember 1913. Kvifor får ikkje "søster Karen", kyrkjelydssøstera, like stor merksemd som slumsøstera? Eit poeng hos Eriksen er fragmenteringa av det sosiale hjelpearbeidet i hovudstaden. Med dei mange aktørane gjekk folk frå den eine hjelperen til den andre. Det mangla oversikt, og hjelpa vart planlaus, hevda Eriksen. Aftenposten inviterte Mikael Hertzberg til debatt, og han slutta seg til Eriksens framstilling av

kyrkjelydssøstrene sitt nøye planlagde arbeid, i motsetning til slumsøstrene sitt tilfeldige. Hertzberg var nøye med ikkje å kritisere den enkelte slumsøstera, men presiserte at åtakket var retta mot Frelsesarmeens prinsipplause og tilfeldige gåveutdeling. Hertzberg hadde tidlegare oppsøkt Othilie Tønning for å få til eit samarbeid om hjelp til dei fattige, "det gaar nemlig nu slig, at velgjørenheden kan hobe sig op paa en familie, samtidig som en anden ligesaa nødlidende intet faar". Møtet med Tønning enda med ein verbal samanstøyt som Hertzberg nok hadde irritert seg sterkt over i ettertid. Det skriv han om i eit avisinnlegg i Aftenposten i 25. januar 1914:

Min konference med frøken Tønning endte med at hun siger til mig: Jeg forbyder mine slumsøstre at sætte sin fod paa prestens kontor. Hvortil jeg bemærkede: Holder De Deres slumsøstre for store til at at gaa paa præstens konor, er jeg ikke for stor til at gaa paa kontoret til slumsøstrene, saa jeg i det mindste kan faa vide, hvem frelsesarmeen agter at betænke med gaver til jul. Vi kan da indrette vore gaver derefter. Men nei, - heller ikke en saadan ordning kunde komme i stand, selv om armeen først skulde faa bestemme, hvem den vilde give til. Dermed maate enhver tanke paa samarbei opgives. Og siden er det hele gaaet sin skjæve gang.

Othilie Tønning var ikkje sein om å svare. Innlegget hennar kjem på trykk i Aftenposten 29. januar 1914. Ho tilbakeviste påstandane om at hjelpa var tilfeldig, og ho kunne ikkje kjenne seg igjen i Hertzbergs påstand om at ho mangla vilje til samarbeid. Tønning refererte også til møtet dei hadde hatt, og ho hadde ei heilt anna oppfatning av kva Hertzberg ville. I følgje Tønning ønskte Hertzberg at slumsøstrene skulle vende seg til presten eller kyrkjelydssøstera i soknet for å undersøkje om den fattige var kjent og hadde fått hjelp hos dei. Til det hadde Tønning svara at ei slik ordning kunne ikkje slumsøstrene gå med på. Det ville vere feil bruk av tida deira, og dei hadde god og personleg kunnskap om heimane dei skulle hjelpe. Og Tønning føydde til "at dersom pastoren kunde gjøre sig nogen nytte af at vide, hvem som fik hjelp, kunde han eller menighetssøsteren ved at besøge slumstationerne naar som helst faa se opgaver og schemaer der over alle".

Då vart Mikael Hertzberg harm, ikkje bare på Othilie Tønnings svar og det han meinte var manglande vilje til samarbeid, men harmen som kjem til syne, handlar også om posisjon, stand og kjønn. Skulle han og prestekollegaene hans bøye av for ei kvinne og nedlate seg til å oppsøkje slumsøstrene rundt i byen? spør han i Aftenposten 30. januar 1914.

Frk. Tønnings svar er betegnende. Jo da, siger hun, vist vil vi samarbeide! Dhrr. sogneprestene, her. Lunde, hr. Klaveness, hr. Chr. Bruun, hr. Meyer lignede til Tøienpresten – eller deres stedfortrædere – har bare at begive sig til hver sin slumstation og rode i Frelsesarmeens protokoller og papirer; der har de fuld adgang til at se, hvem det er slumsøstrene giver til. Derefter faar de herre have at rette sig. Er det ikke rørende at se, hvilken villighed her foreligger til samarbeide!

Sjølvsagt kan vi seie at Othilie Tønning var vrang og lite samarbeidsvillig, og at det kan ha vore ein viss konkurranse om å hjelpe dei fattige i Kristiania, men vi må også lese argumentasjonen hennar på bakgrunn av ein større kyrkje- og diakonihistorisk kontekst. Her handlar det om dei ulike aktørane som kom på banen for å gjere noko med fattigdomsspørsmålet i Kristiania frå 1850-åra og framover, og om brytningar og skifte i synet på korleis fattigdom skulle møtast og nedkjempast. Det handlar også om embetsmannskyrkja og det statskyrkjelege hegemoniet i møte med andre kyrkjelege tradisjonar og om kvinner si stilling i desse. Men både Hertzberg, Eriksen og Tønning peikte på at fattigdom var eit sosialt og politisk problem meir enn eit spørsmål om personleg moral hos den enkelte fattige.⁹ Dei kunne einast om mykje, men Othilie Tønning har med seg ei historie som gjer at vi ikkje kan sjå bort frå at det her også handlar om ein underliggende provokasjon relatert til kjønn og religion.

Maktkritikk i andaktsform

Det er mykje maktkritikk knytt til religion i andakten "Menneskens søn" som Othilie Tønning skreiv parallelt med avispolemikken med Hertzberg og Eriksen, og som stod på trykk i Faklen nr. 1 i 1914. Faklen var organ for Frelsesarmeen si slum- og redningsteneste frå 1904 til utpå 1970-talet. Det var eit kvartalsskrift som på det meste hadde eit opplag på 37 000. Føremålet var å informere om Frelsesarmeens sosiale arbeid, opplyse om sosiale utfordringar i samfunnet, skaffe pengar til arbeidet og skape forståing og gode haldningar overfor menneske i naud. Her møter vi Othilie Tønning som skrivande menneske gjennom eit tidsspenn på nærmare 27 år. I kvart nummer hadde ho si eiga spalte "Småglyt ind i slum- og redningsarbeidet", med ei rekkje notisar om arbeidet. I Faklen skreiv ho artiklar, andaktar og noveller, og eit par songtekstar. Desse tekstane gir eit viktig innsyn i korleis Othilie Tønning tenkte, kva som kjenneteikna teologien, antropologien og samfunnssynet hennar. I 1914 var den nær femti år gamle Othilie Tønning ein erfaren bystyrepolitkar og ein kjent, offentleg person. Ho er sjølv er ein del av makteliten i hovudstaden og har ein sterk leiarposisjon i Frelsesarmeen. Frelsesarmeen, og spesielt den arbeidsgreina ho representerer, Kvinnens sosiale arbeid, har vunne tillit og respekt i samfunnet.

Då Tønning overtok leiinga av det sosiale arbeidet i 1898, sju år etter at det vart etablert i Noreg, var arbeidsgreina framleis liten, og arbeidsformer og tiltak var under utprøving. Verksemda omfatta ti slumstasjonar, to barnekrybber, to herberge for heimlause menn, eitt vedhoggeri, eitt dampkjøkken og ein redningsheim for kvinner, og eit trettitals slum- og redningsoffiserar.¹⁰

Femten år etter, i 1913, kan årsmeldinga *Vort korstog*, med forord av statsminister Gunnar Knudsen, og *Disposition af Frelsesarmeens stridskræfter i Norge* dokumentere at verksemda no omfatta 19 slumstasjonar frå Kristiansand i sør til Vardø i nord, sju av dei har også barnekrybbe, tre har barneherberge, og ved slumstasjonen i Trondheim driv ein *Sildråpen*, ein kontrollstasjon for mor og barn som også formidlar nysilt mjølk til småbarn der mor ikkje kan amme. Redningsheimen for «falne kvinner» heiter no «Industriheimen Catherine Booth», det finst ein mødreheim på Hasle, og eit eige barneherberge som heiter *Trygg* og ligg i Klemensgate i Gamlebyen i Kristiania. Det er etablert fire aldersheimar, to i hovudstaden, ein i Vardø og ein i Levanger. Slumarbeidet i Kristiania har fått ein sentralstasjon der nokre slumsøstrer har spesialisert seg på pleie og reinhald i tuberkuloseramma heimar, og der det fins depot for sjuke- og spedbarnsmat og bad for småbarn. I Smalgangen på Grønland er det etablert depot for fattige mødrer som driv heimebasert arbeid med saum av klede, og ein syr uniformer til soldatar og offiserar i frelseshæren. «Heimen» er eit pensjonat for fabrikkarbeidande kvinner med eigen kafé og ligg på Grünerløkka, like ved Christiania Seildugsfabrik og den mangfaldige industrien langs Akerselva. Institusjonsetableringane utover landet kom svært ofte til ved at lokale foreiningar, til dømes kvinneforeiningar og stemmerettsforeiningar, vende seg til Othilie Tønning og bad Frelsesarmeen om hjelp. Det hende også at fabrikkkeigarar vende seg til Tønning med spørsmål om Frelsesarmeen kunne gjere noko med dei sosiale forholda mellom arbeidarane og familiane deira, og det var kommunar som vende seg til Frelsesarmeen, stilte hus til disposisjon og bad armeen drive t.d. aldersheim eller slumstasjon. Kvinnens sosiale arbeid har fått fleire arvar og større gåver, mellom dei eigedommen Trollstua i Asker. Her driv ein kvileheim for sjuke og slitne slumsøstrer, og feriekoloni for småbarn i sommarmånadene. Det er dette arbeidet Othilie Tønning har bygd opp og leia i femten år. Ved Frelsesarmeen sitt hovudkvarter i Kristiania er ho den avdelingsleiaren som har flest medarbeidarar og den største økonomien. Ved årsskiftet 1913-1914 er ho leiar for 117 slumsøstrer i aktiv teneste, i tillegg til dei på sjukelista. Ho har 8 andre tilsette og ein administrativ stab på fire offiserar. Ho har nett teke til i den tredje perioden som bystyreprerentant, og ho har fått kongeleg heider.¹¹ Det er ei mektig kvinne og ein kunnskapsrik og dyktig sosialentreprenør som tek til motmæle overfor Vålerenga-presten og Tøyen-presten, og som skriv andakten «Menneskens søn» som handlar om Jesus i møte med den religiøse makteliten

i samtida, øvsteprestane, farisearane og dei skriftkloke.

I andakten skildrar Tonning tre aktørar og forholdet mellom dei: Menneskesonen, den religiøse makteliten og folket. Det er *Menneskesonen*, Kristus, som med ny og frigjerande kraft kom for å rokke ved "alt i religiøs retning indforlivet og tænkt" og vekkje eit umyndig folk til tenking og val. *Folket* skulle setjast fri frå byrdene lagt på dei av dei mektige øvsteprestane, farisearane og *skriftkloke*. Menneskesonen elska folket og kledde av og hudfletta dei religiøse leiarane, skriv Tonning. Ho nyttar bibelreferansar frå evangelia og siterer døyparen Johannes som refsa dei mektige og skriftkloke og kalla dei ormeyngel (Matteus 3). Kristus kom med ny og mektig tale, og Tonning kontrasterer Jesu refsande verop over byane Korasin og Betsaida, der han hadde forkynt og lækt utan at dei hadde vendt om (Matteus 11), med dei milde og velsigna orda retta mot kvinner som søkte han. "Ver ved godt mot, dotter!" sa han til kvinna som rørte ved dusken på kappefliken for å bli frisk (Matteus 9), og til kvinna som skulle steinast for ekteskapsbrot sa han ord om nåde (Johannes 8): "Så dømmar ikkje eg deg heller. Gå bort og synd ikkje meir!" Tonning skriv om korleis Jesus vart møtt og oppfatta, med undring, sinne og avvising, og med spørsmål om han ikkje var son til tømmermannen, og var ikkje mor hans Maria, og hadde han ikkje systrer som budde i byen? (Matteus 13). Trudde folk på denne Jesus? Ikkje dei mektige og skriftkloke, men folket gjorde det, dei som ikkje kjende lova og var forbanna, skriv Tonning og siterer frå Matteus 23, kapitlet som er ei samling åtvaringar og verop mot farisearar og skriftlærde.

Menneskesonen kom til verda som ei frigjerande kraft, som eit sprengstoff som skulle kaste om kol alle normer og konvensjonar for religiøst liv, hevdar Tonning. Han kom med ny og mektig tale, han skulle vekkje folket, hudflette farisearane og avsløre hykleriet. Othilie Tonning skildrar Menneskesonen som djerv og streng og svært handlekraftig. Samstundes skildrar ho han som ung, fattigsleg, mild, stille og smålåten. Medan han refsa makta, talte han mildt til kvinnene, forkynte og gjorde under, ja, han kom med kjærleik til folket, skriv Tonning. Menneskesonen fekk fiendar og vart klaga for å føre folket vill, han måtte stoppast og gjerast til inkje. Kampen hans var mot verdas fyrste, til fridom for menneskesjela, ein fridom som ikkje kunne klemmast inne i bokstav eller formast i lov. Tonning skriv at kampen galdt åndas siger over materialismen, den breie og flate tryggleiken skapt av skriftklokskap og sjølvgodleiken til farisearane.

Folket, dei vanlege og enkle kvardagsmenneska, hadde ikkje rett til å tenkje og bestemme sjølv, held ho fram. Dei måtte rette seg etter øvsteprestane, det var slege fast ein gong for alle. Farisearane og dei skriftkloke, desse som kjente lova og hadde teke monopol på kunnskapen, tolererte ikkje avvik. Det er i kjærleik til folket at Jesus refsar dei mektige, for dei har lagt bærer på folket som knapt er til å bære, utan at dei har lyfta ein finger for å lette dei. Det folket som Menneskesonen vekte til sjølvtanke og val, var eit folk som dei skriftlærde forbanna fordi dei var utan kunnskap om lova, skriv Tonning.

Det var ein "åndsstorm" Menneskesonen bles innover folket, erklærer Othilie Tonning, ein storm som ikkje kunne stansast av menneskekløkt, list eller patentert skriftklokskap. Roleg, fredfullt og kjærleg gjekk Menneskesonen sin gang gjennom livet. Han gav helse til sjuke og skrøpelege, tilgav og sletta ut synder, velsigna alle og *elska folket*. Menneskesonen bles åndas evige pinsevind innover verda, og denne vinden skal alltid blåse, skriv Tonning. Så lenge det finst ein farisear, skriftklok og lovkynndig, så lenge vil ånda sin fridomskamp halde fram. Og så lenge det fins ein sjuk, verkbroten eller fallen, avsluttar ho, vil Menneskesonens milde og velsigna ord lyde: "Søn, datter, vær frimodig, gaa i fred og synd ikke mer!"

Dette er ingen andakt av det audmjuke og fromme slaget, til stillferdig ettertanke og personleg oppbygging, slik andre andaktar av Tonning kunne vere. Dette er eit kamprop og ein proklamasjon, her er det ei som har klatra barrikadar og svinga

fridomsfana før. Vi kan kjenne igjen den sosialistiske klassekampens retorikk om folket og makthavarane og modernitetens fridomsideal i høve til nedervde konvensjonar og autoritetar. Spesielt interessant er korleis kjønn gjer seg gjeldande i andakten. Othilie Tønning nyttar seg av tradisjonelle konvensjonar for kva som er feminint og kva som er maskulint, og Kristus er den som ber både det maskuline og det feminine. Menneskesonen har makt til å kritisere makthavarane, og makta hans er fysisk som sprengstoff, ei rå og kroppsleg, maskulin makt som hudflettar og avkler. Men Menneskesonen er også den milde, stille, audmjuke og feminine mannen som elska folket. Som ei omsorgsfull og moderleg kvinne gjekk han "rolig, fredfull og kjærleg (...) sin gang gjennom livet", han gav helse til sjuke og skrøpelege og velsigna alle. Othilie Tønning har eit nært, personleg og frigjerande forhold til Jesus Kristus, Menneskesonen, han som er både mild og myndig, maskulin og feminin. Othilie Tønning skriv fram ein androgyn Kristus, ein kvinner kan identifisere seg med.

Kyrkja i møte med modernitet og kvinnefrigjering i 1880-åra

Eit viktig bakteppe for å forstå Othilie Tønning som kristenmenneske, den religiøse omvendinga og det kvinnepolitiske engasjementet hennar i 1890, er den norske, lutherske statskyrkjas møte med modernitet og kvinnefrigjering i 1880-åra. Det moderne gjennombrotet innebar ei ny livskjensle og fridom i høve til vitskap, kunst, politikk og moral, og i høve til religion og kjønn. Det Othilie Tønning i eit avisintervju med Trygve Wyller i Stavanger Aftenblad 1915 kalte for «den voldsomme gjæring, som dengang fyldte sindene»¹², var dei europeiske kulturstrøymningane som positivisme og naturalisme som for alvor gjorde seg gjeldande i Noreg frå 1870-åra. Overleverte moralnormer og sanningar, institusjonar og konvensjonar vart «sette under debatt», ikkje minst kyrkje og kristendom. Natur- og historievitskapen syntest å rive grunnen vekk under gamle dogme, og bibelkritikken truga med å oppløyse Skriftas autoritet. «Danna» menneske frå det opplyste borgarskapet opplevde læra om synd, soning og frelse som antikverte religiøse uttryksformer, framande for tidas religiøse og ideale kjensler. Åndseliten braut med religionen som grunnleggjande livstolkning og stilte seg kritisk til verknadane av den religiøse tradisjonen, skriv Bernt T. Oftestad i *Norsk kirkehistorie* (2017). Frå kyrkjeleg hald møtte ein moderniteten på fleire måtar. Kvinnesak vart frå konservativt kyrkjeleg hald oppfatta som ein radikal konsekvens av liberalismen og naturalismen. Fleire geistlege, som Johan Christian Heuch (1838-1904), heldt fram det gamle kvinneidealet med røter i luthersk ortodoksi, og gjekk til åtak på kvinneemansipasjonen. Han møtte motstand, og i kyrkja var det fleire stemmer enn Heuch si som gjorde seg gjeldande.¹³

Arven får Luther, konservativt fortolka, var ikkje lett å hanskast med for kvinner som søkte frigjering frå tilviste roller og tronge rom. Inger Hammer har i si doktoravhandling *Emancipation och religion* (1999) studert korleis ein i svensk luthersk kontekst i perioden 1860-1900 ga legitimitet til ein kjønnskonstruksjon som nekta kvinner rolla som *persona publica*, dvs. å ha ei rolle i det offentlege rommet. Det same var tilfelle i Noreg, noko Bente Nilsen Lein har studert i avhandlinga *Kirken i felttog mot kvinnefrigjøring* (1981). Begge peikar på at den lutherske ortodoksens lære om kall og skaparordning som forståingsramme for dei religiøse strukturane sette grenser for dei tidlege kvinnesaks pionerane. Luther plasserte kvinns aktive kallsgjerning i hushaldet, oecumenia. Der skulle ho, underordna mannen, utføre si kallsgjerning som mor, make, dotter, syster eller tenar. I kyrkje og samfunn, ecclesia og politia, skulle ho utøve påverknad gjennom mannen. Det komplementære menneskesynet hos Luther vart truga om kvinner skulle få ein større plass i offentlegheita. Det var mannen som skulle vere *persona publica*, ikkje kvinna. Å rokke ved dette, var å rokke ved skaparordninga, meinte ortodokse skrifttolkarar i følge Inger Hammer.¹⁴

Den kyrkjelege anti-feminismen nådde høgdepunktet under den første debatten om kvinneleg stemmerett i juni 1890, der innlegga til biskop og stortingsrepresentant

Johan Christian Heuch er spesielt krasse.¹⁵ Som konservativ kyrkje- og embetsmann målbar han både den politiske og den religiøse argumentasjonen mot at kvinner kunne ta del i det offentlege og politiske livet. Det var i strid med Guds gode skaparordning og ville ikkje føre til frigjering, men til fornedring. Det var derfor nærmast ei velgjerning mot kvinna å seie nei til kravet om stemmerett. Kvinnenaturen var skapt for heim og familie, og han ville øydeleggast med deltaking i det politiske livet. Kvinner og menn har ulik fysisk og psykisk utrustning, og kjønnskilnadane hadde gjennomgripande tyding for personlegdommen. Heuch tilla kvinna i heimen svært positive eigenskapar: «... hun har en Følelsernes Finhed og en Stemningernes Rigdom og en Hengivenhedens Evne, som Manden som saadan mangler». Å gi kvinner stemmerett ville vere «Signalet til hendes Fornedrelse, til Hjemmets Forstyrrelse, Familielivets successive Opløsning og et deraf uundgaaelig følgende Sædernes Forfald». Biskopen hadde også høyrte frå Amerika at "Kvindeemancipationen kunde forandre Kvindens Fysiologi." Dersom kvinna vil ut i offentlegheita, "saa foragter hun sin egen Gjerning, saa vil hun ikke være Kvinde. (...) Hun bliver et vanskabt Misfoster, hun bliver et Neutrum..."¹⁶ Tanken om eit tredje kjønn som korkje var mann eller kvinne, var sjeldan argumentasjon i Noreg, men kjent frå stemmerettskampen i andre land, til dømes den svenske og engelske, skriv Anne Gamme. Den høgkyrkjelege biskopen og godt skolerte teologen henta ikkje bare argumentasjonen sin frå luthersk ortodoksi og naturtenking, men også frå den medisinske vitskapen som tok form i tiåra fram mot sekelskiftet. Her vart kvinnekroppen definert som "det mørke kontinentet" som skulle utforskast og kontrollerast, skriv Karin Johannisson i boka *Den mørke kontinenten* (1994). I kulturen ved sekelskiftet er *mørke* ein ofte brukt metafor for degenerasjon, kaos, drift, villskap og feminitet, i kontrast til lys, framsteg, orden, fornuft, sivilisasjon og maskulinitet.¹⁷ Med vitskapleg legitimitet kunne kvinner verte framandgjorte og kategoriserte som avvik frå ein normal definert av menn. Kvinner som veik av frå denne normalen, ved til dømes å vere intellektuelt aktive og heve stemmen i det offentlege rommet, var eit trugsmål mot menn si makt. Det vart teikna eit trugselbilete med mange undertonar av kvinner som stod i fare for å bli forvandla til mannekvinner, det tredje kjønn, skriv Johannisson.¹⁸ Biskop Heuch nytta seg av slike trugselbilete for å fremje saka si. I juni 1890 hadde han vore biskop til Kristiansand, som den gongen også omfatta Stavanger, i eit halvt års tid, og innlegga hans i stortingsdebatten om kvinners stemmerett kom bare veker etter at Othilie Tonning heldt stemmerettstalen sin frå trappa ved Kongsgård, like ved domkyrkja i Stavanger. Den unge, androgyne Tonning, med kortklipt hår og sigar, kunne gå rett inn i det trugselbiletet biskop Heuch teikna av emansiperte kvinner.

Evangelikal feminisme

Eit anna viktig bakteppe for å forstå den religiøse omvendinga og det kvinnepolitiske engasjementet til Othilie Tonning, er den evangelikale feminismen. Frelsesarmeen, med røter i metodismen og anglo-amerikanske vekkingsrørslar, representerer ein heilt annan tradisjon enn den lutherske, høgkyrkjelege ortodoksien til biskop Heuch, ikkje minst med omsyn til kjønn og frigjering. Den amerikanske kvinnehistorikaren Jacqueline de Vries skriv om evangelikal kristendom som ei viktig kjelde til politisk radikal feminisme i England og Amerika, i tradisjonen etter Olive Banks. Vekkingsrørslene på byrjinga av 1800-talet la vekt på den enkelte si personlege erfaring av frelse. Denne erfaringa førte til religiøs entusiasme for misjon og evangelisering, og dernest til aktiv innsats for moralske og sosiale reformer. Evangelisk vekkingskristendom fekk stor utbreiing, innanfor Church of England og mellom metodistar, baptistar, presbyterianarar og andre frikyrkjelege samfunn på begge sider av Atlanteren, og kvinner fekk tidleg framståande roller, både som predikantar og leiarar. Dei kunne legitimere skriftfortolkinga si med personleg gudserfaring og heilaganden si stadfesting av kallet til å forkynne offentleg. Gjennom den evangelikale vekkingsforkynninga på byrjinga av 1800-talet vart mange nordamerikanske

kvinner overtydde om at slaveri var synd, dei engasjerte seg i anti-slaverirørsla, og vegen var kort til å identifisere eigen ufridom på grunn av kjønn med ufridommen til slavane. Anti-slaverirørsla vart dermed eit tidleg forankringspunkt for den moderne kvinnerørsla. Det same vart fråhaldsrørsla og sedelegheitsrørsla. Kvekarane praktiserte likestilling mellom kvinner og menn i religiøse spørsmål og var sterkt involverte i arbeidet mot slaveri, i fråhaldsrørsla og den tidlege kvinnerørsla, og i arbeid for fengselsreformer og urfolks rettar. Dei amerikanske kvekarane inspirerte kvinnesaksaktivistar også i Skandinavia.¹⁹

Kvinnesak, sivile rettar og religionsfridom var hovudtema på den første amerikanske kvinnekongressen i Seneca Falls 1848, og her var kvekarane sterkt representerte. Møtet avdekte komplekse og dynamiske relasjonar mellom religion, kjønn og politikk, skriv Jacqueline de Vries. Dei kom til uttrykk ved at aktivistar henta kraft og næring frå trua si, men også ved at radikale feministar ope begynte å stille spørsmål ved konvensjonell kristen lære og praksis. Ortodoks religion vart kritisert for å vere patriarkalsk og undertrykkande. Dette la igjen grunnen for ny teologidanning og alternative skriftfortolkingar. Ein protesterte mot dei tradisjonelle og historiske kyrkjene og vende seg til kyrkjelege tradisjonar som sette religiøs fridom framom dogmatisk kyrkjeleg disiplin. Vidare stilte ein seg kritisk til forholdet mellom statsmakt og religion, og dermed vart religionsfridom også ein del av kvinnekampen. Evangelikal kristendom og kvekar-kristendom har det til felles at guddommen talar personleg til den enkelte, uavhengig av kjønn, kyrkjeleg hierarki og seremoniell, skriv Jaqueline de Vries.

Både Catherine Booth (1829-1890) som grunnla The Salvation Army saman med mannen sin, William Booth, og Hannah Ochterlony (1838-1924) som etablerte Frelsesarmeen i Sverige og Noreg skriv seg inn i ein evangelikal feministisk tradisjon med eit sterkt sosialt samfunnsengasjement.²⁰

Opprør og omvendning

Othilie Tønning var mellom dei første kvinnene som tok middelskoleutdanning i Stavanger, og då ho etter middelskoleeksamen i 1886 fekk arbeid som kontordame, var det bare henne og ei kvinne til som hadde slikt arbeid i Stavanger. For Othilie Tønning er 1880-åra merkte av den radikale intellektuelle kritikken i samtida, noko som hos ho gav seg utslag i opposisjon mot religionsundervisninga til presten Axel Sønderaall (f. 1851). I intervjuet i Stavanger Aftenblad 1915 fortel ho:

Jeg var ganske irreligiøs i de aar. Jeg satte min stolthet i at faa 3 i religion til eksamen, - prost Sønderaal, min religionslærer, var ganske fortvilet, for det var noget rædsomt noget; ellers fik man jo altid 1 i det fag. Jeg hadde virkelig en voldsom brytningens tid i de aar.

Ho strevde med å bli kvitt kristentrua, for gamle, religiøse oppfatningar passa ikkje for henne, fortel ho vidare. I pakt med ideane frå det moderne gjennombrøtet stilte ho spørsmål ved det meste, tok ikkje noko for gitt. «Jeg hævet mig over al kutyme, som ikke var fornuftsmæssig begrundet». Det var dei store spørsmåla ho stridde med. Kva er fridom? Kva er sanning? Ho fortalde at ho skilte lag med barnetrua då ho var 18-19 år gammal. Dogma er ikkje så vanskelege å kvitte seg med: "Den gamle lære om himmel og helvede, den forkastet jeg, troen paa Gud var bare en overtro; og alt sammen gik det over bord". Ho opplevde frigjering, fortel ho, "en merkelig frigjørelse (...) den laa paa en eiendommelig maate til rette i min natur".²¹

Den kristendommen Tønning møtte i Frelsesarmeen romma det som møtte motstand

frå etablert kyrkjeleg hald. Kontrasten mellom dei statskyrkjelege prestemennene og dei kvinnelege frelsesarméoffiserane var stor. Othilie Tonnings omvendning omfatta både ånd og intellekt, men det er møtet med *kvinnene* som treff sansane og kjenslene hennar. Første gong ho trer over dørstokken til Frelsesarmeen i Bergjelandsgata, slår det henne kor mørkt og utriveleg det er: "Dystert-mørkt i lokalet, en kvælende duft af nyoljede bænke, og 2 stakkars ensomme, unge kvinder paa en forhøining..." Men ho kjem tilbake ein søndag føremiddag. Lokalet er det same, men vårsola skin så vakkert, og lokalet vert fylt av solskin som legg seg over plattformen og kapteinen "og lagde sin glødende, varme, sonende glans over alt det ufine, som før havde stødt øiet", fortel Tønning til Krigsropet i 1907.

Og kapteinen blev fager i alt det lys og solskin; en maatte se paa hende! Sproget var vakkert, varmt og fængsende. Inderligt og dybt trængte hun sig ind i vor bevidsthed som en, der tager livet og kristendommen paa alvor. En *maatte* følge med!

Ho byrja å gå på Frelsesarmeen sine møter straks armeen hadde etablert seg i Stavanger i april 1890. Dei religiøse spørsmåla som ho hadde brukt så mykje tid på å gruble over, fekk ho no for seg på ein annan måte. Her stod eit par kvinner og snakka enkelt, likefram og kvardagsleg. Det greip Othilie Tønning, ho var nysgjerrig og undra seg over kva slags menneske dette var. Ho gjekk på møta i fleire månadar utan å gripe bodskapen, fortalde ho, men tanken på at desse kvinnene hadde forlate heim og stilling for å forkynne, greip henne. På ny måtte ho vurderer dei religiøse spørsmåla og sine eigne oppfatningar. Ho stilte seg spørsmålet, "hvor meget har du igrunnen gjort for at finde frem til din Gud?" Ho kom fram til at sjølv om ho hadde ofra spørsmålet tid og tankar, hadde ho ikkje ofra det bøn, fortalde ho i Stavanger Aftenblad 1915. Ho bad og tvila, og heldt fram med å be, og etter kvart opplevde ho at trua var der. Ho vart mindre trygg i vantrua si, "skjønt intet direkte udenfra bevirkede det, begynte jeg lidt efter lidt at tvile paa mine egne tvil", gav ho uttrykk for til Krigsropet i 1907. Tidlegare hadde ho meint at det var likegyldig om det fanst ein Gud eller ikkje. Sjølv om Gud var der, var forholdet til han som "et insekts til et menneske, han var for stor og vi for smaa, til at kunde ha noget med os personlig at gjøre; vi fik klare os selv", sa ho i Stavanger Aftenblad 1915. Etterkvart opplevde ho at sjølv om Gud var stor og menneska små, så var det likevel slik at det var etablert ein relasjon mellom Gud og menneske, og at denne omfatta også henne.

Det lærte Frelsesarmeen, og jeg følte det var saa. Det var ikke læreseætninger, det gjaldt, ikke dogmer, ikke bestemte ord og vendinger, - det var aand, og det var aand, det kom an paa.

Det er den femti år gamle Othilie Tønning som fortel om den religiøse omvendinga si i intervjuet med Trygve Wyller i Stavanger Aftenblad i 1915. Samstundes fortel ho om vaksentrua si, slik den har utvikla seg. "Det var ingen lære, og det har jeg vist igrunnen ikke endda". Dogme og læresetningar opplever ho framleis som ufridom. Slik markerer Othilie Tønning tydelege band til evangelikal feminisme og til kvekar-kristendom og avstand til det religiøse hegemoniet i samtida. Kristentrua hennar hadde funne sin eigen veg.

Maktkritikk frå ei ung kvinnerøyst

Othilie Tønning skreiv i andakten vi har studert at folket hadde inga stemme, ingen rett til å tenkje og bestemme, men at Menneskesonen vekte dei til tenking og val. Kravet om stemmerett for kvinner på same vilkår som for menn vart kvinnerørslas viktigaste kampsak i frå 1880-åra og fram til kvinner fekk avgrensa kommunal

stemmerett i 1901 og statsborgarleg stemmerett i 1913.²² Stemmerettskampen handla ikkje bare om kjønn, men også om økonomi, eigedom og sosial status. Før mennene fekk allmenn stemmerett i 1898, var vilkåra for stemmeretten bestemt av eigedom, inntekt og stand, slik også for kvinnene som fekk avgrensa kommunal stemmerett i 1901. I Stavanger, som elles i landet, hadde arbeidarane frå midten av 1880-talet nytta 17. mai til å danne fanetog og demonstrere for allmenn stemmerett og andre aktuelle saker, som til dømes normalarbeidsdag på ti timar.²³ I åra 1887 og 1888 utvikla det seg ein markant radikalisme i arbeidarrørsla i Stavanger, spesielt knytt til 17. mai-demonstrasjonane, skriv arbeidshistorikaren Kristian Sunde (1981). Lars Oftedal si avis Vestlandsposten og den konservative Stavanger Amtstidende hevda at arbeidarane vart villeia av ytterleggående venstreelement. Nokre av "de mere formuende af Byens Radikalere" hadde spandert "en blodrød Fane" på demonstrantane, skreiv Stavanger Amtstidende. Rogalands Folkeblad protesterte: tanken om demonstrasjonen kom frå arbeidarane sjølve, og dei hadde sjølv teke utgiftene ved å skaffe seg fane. Frå 1888 var stemmerettsdemonstrasjonen etablert som fast 17. mai-tradisjon og heldt seg like til 1898 då stemmeretten vart allmenn for mennene. I Stavanger var stemmerettstoget heile tida forankra i arbeidarrørsla. I 1890 var det Othilie Tønning som vart spurt om å halde talen i samband med stemmerettsdemonstrasjonen.²⁴

I denne talen, referert i Stavanger Avis 19. mai 1890, opnar Othilie Tønning med å plassere kravet om stemmerett for kvinner under den raude fana, arbeidarrørsla si fane.

Godtfolk! Vi Kvinder, som idag har sluttet os til de mange Mænd under den røde fane – Stemmeretsfanen – er et Udtryk for det retfærdige Krav: Stemmeret for Kvinder!

Både klassemotivet og ideala frå den franske revolusjonen, med kampen for fridom, rettferd og likeverd, er tydeleg til stades. Men stemmerettskampen handlar om meir enn rettigheter. Livet treng oss alle, det må vere rom for ulikskap, for både tenking og handlekraft.

Vi som vil større Frihed, større Lighet i politisk form i social Retning, arbeider ikke af Magtsyge og Egoisme, men fordi vi tror, at Livet trænger os alle; - enhver Eienommelighet, enhver Kraft, enhver Forstaaelse, stor eller liden også hos os Kvinder, for at sætte Retten op, hvor endnu Uretten raader, for at gjøre godt det, der endnu er ondt, for at skabe lysere Kaar for de smaa og lidende i alle Samfundsklasser!

Vidare i talen set Tønning stemmerettskampen inn i sin historiske samanheng, og ho gjennomgår kor saka står og dei ulike politiske alternativa, før ho vender attende til meir overordna kvinnesaksperspektiv. Det trengst eit nytt språk om kvinner og kvinners plass i samfunnet, seier Othilie Tønning, og ho uttrykker optimisme:

Vi hører ikke længere saa ofte dette tomme Snak om "Hjemmets Pryd", "Kvindens Kald", "Kvindens Virke" og "Kvindens Dit og Dat", alt sammen pent utstyrede Ord og Talemaader, men egentlig en Haan mod hver den Kvinde, der helt vil være den Personlighed hun er, uden at henføres til nogen Rase.

Othilie Tønning oppfattar fine ord om den utopiske og generaliserte «Kvinna» som undertrykkande maktspråk, og ho protesterer. Slik speglar ho Gina Krogs artikkel "Noen Ord om Kvindesagens Udvikling og nærmeste Opgaver i vort Land" som kom på trykk i *Nyt Tidsskrift* i 1884. Krog skriv at no gjeld det mest av alt å vekkje kvinneskjensle av menneskeverd og moralsk samkjensle:

I år og dag har man nu repeteret de gamle løgnaktige sofisterier at kvinnenens svakhet er deres styrke, at deres underkastelse var deres storhet, deres uvitenhet

deres visdom, og man har så lenge på vers og prosa priset den nordiske kvinnes renhet at man har fått mange kvinner til å tro at alt var så godt, og til å lukke øynene for sitt kjønns ikke alene intellektuelle, men også moralske nedverdiggelse.

I eit føredrag i Kvinnesaksforeningen i 1885 erkjenner Gina Krogh at kvinnesaka si oppgåve nettopp er "at befri de enkelte kvinder fra kollektivet "Kvinden". I 1890 svarar Othilie Tønning med sitt kvinneideal, kvinna "der helt vil være den Personlighet hun er, uden at henføres til nogen Rase". Det kan ikkje vere tvil om at både Gina Krog og Othilie Tønning må ha blitt kraftig provosert over biskop Heuchs innlegg i stortingsdebatten i juni 1890.²⁵

Kjønnsnormer og maktspele

Etter den religiøse omvendinga hausten 1890, vart Othilie Tønning frelsessoldat i Stavanger før ho hausten 1891 vart kalla til Frelsesarmeen sit hovudkvarter i Oslo som bokhaldar og sidan utnemnt til frelsoffiser med kapteins rang i januar 1892.²⁶ Heilt frå starten, i sjølve grunnleggingsdokumentet, hadde Frelsesarmeen sege fast at menn og kvinner var likestilte med omsyn til å forkynne evangeliet og tene Gud og menneske, og at alle stillingar i organisasjonen var opne for begge kjønn. Det er ikkje vanskeleg å påvise at det er eit stykke veg mellom ideal og røyndom, både historisk og i vår tid, men det må bli tema for ein annan artikkel.²⁷

Johan Lundin skriv om Frelsesarmeens dobbelte innstilling til kjønn i armeens første tid i Sverige, og forholda i armeen i Noreg var ikkje ulike. Sjølv om menn og kvinner hadde same rett til alle stillingar i organisasjonen, var Frelsesarmeen også prega av rådande førestillingar om kjønn i samtida: Kvinner og menn hadde ulike domene, heimen og det offentlege, og kvinner og menn var grunnleggande ulike. Maskulinitet var skildra som fysisk styrke, rasjonalitet og sjølvstende, medan det feminine handla om å vere fysisk svak, kjenslefull og usjølvstendig. Likevel, kvinner skulle ikkje forvisast til den private sfæren, men på grunn av spesielle eigenskapar ved kvinnene, deira "särskilt indtagande gestalt och finsträngade känsloliv" vart dei oppfatta som spesielt utrusta til å tale Guds ord offentleg, og eit liv i det offentlege ville føre til at kvinner utvikla personlegdommen sin, skriv Lundin. Slik brukte Frelsesarmeen rådande oppfatningar av feminitet til å utvide handlingsrommet for kvinner. Ved å utfordre samfunnet sine normer for maskulinitet og feminitet, synleggjorde Frelsesarmeens offiserar og soldatar alternative maskulinitetar og feminitetar, meiner Lundin, som skriv om menn som gret og kvinner som heldt preiker og leidde forsamlingar. Dei alternative kjønnsuttrykka vart forsterka gjennom ei kompleks uro knytt til uniformsbruken. Uniforma kunne medverke til at kvinner utstrålte sjølvtryggleik og styrke, men kvinner kunne også verke for maskuline ut frå samtida sine normer. Dette kunne balanserast med feminiserande detaljar på uniforma, til dømes brosjer eller blondekrage, som igjen skulle balanserast mot uniforma si funksjon som garantist for respektabilitet i ein samanheng der det å opptre som kvinne i det offentlege rommet vart oppfatta som promiskuøst, hevdar Johan Lundin.

Iscenesetjinga av kjønn i Frelsesarmeen, korleis ein *gjorde* kjønn, var ikkje bare noko som ideologane i organisasjonen skreiv fram og som offiserar og soldatar automatisk tok til seg. Det å *gjere* kjønn var ein triangulær og gjensidig forhandling mellom samfunn, organisasjon og individ, skriv Lundin. Han har studert omvendingsforteljingar skrivne av unge aspirantar til krigsskolen og funne at religiøs omvendning inneber ei tilnærming mellom maskulinitet og feminitet. Menn gir slepp på førestillingar om styrke og sjølvstende, og kvinner oppnår eit nytt sjølvstende fordi ho gjer seg sjølv mindre avhengig av venner og familie. Johan Lundin tolkar dette som ein underforstått kritikk av samfunnet sin rådande kjønnsorden.²⁸

For Othilie Tonning innebar omvendinga eit farvel med sigaren, men ikkje med det kortklipte håret. «Det korte hår beholdt hun hele sitt liv. Det brakte henne mange spottende tilrop – det var jo ikke moderne den gang. I Frelsesarmeen var det heller ikke velsett», skriv Bertha Nicolaisen knapt og diskret i Tonning-biografien sin.²⁹ Med det kortklipte håret trassa Othilie Tonning Frelsesarmeen sine ordrar og raglar. William Booth hadde hatt sterke meiningar om kjønn, og han ville at kvinner skulle sjå ut og te seg som kvinner, ikkje som menn. I *Ordrer og regler for feltofficerer* som kom på norsk i 1910, men som hadde sirkulert i engelsk språkdrakt i fleire tiår, skriv han: «Kvindelige officerer tillades ikke at klippe sit haar for at efterligne mænd, ligesaa lidt som mænd tilades at dele sit haar for at efterligne kvinder».³⁰ På denne måten tok Othilie Tonning del i ei gjensidig og triangulær forhandling om kjønn, mellom individ, samfunn og organisasjon, ein pågåande maktkritikk sett i spel.

Avslutning

Othilie Tonnings maktkritikk har mange fasettar. Eg har identifisert maktkritiske trekk hos Tonning som leiar og sosial føregangskvinne i avispolemikken med dei sosialt engasjerte prestane Hertzberg og Eriksen. Maktkritikken hos Tonning har også teologiske element, og i andakten «Menneskens søn» hentar ho poeng til kritikk mot religiøse maktpersonar og undertrykkande skrifttolkingar. Ho skriv fram ein Kristus med både kvinnelege og mannlege trekk jamført med tradisjonelle normer for kjønn, og dermed skaper ho rom for eit større mangfald av kjønnsuttrykk, eit rom der også ho sjølv kan vere. Det historiske bakteppet for å forstå Tonning sin maktkritikk er todelt. Det er for det eine danna av den lutherske ortodoksien kalls- og ordningsteologi i møte med modernitet og kvinnefrigjeri i 1880-åra. For det andre er det danna av impulsane som kom frå den evangelikale feminismen med vekt på personleg omvendning og gudserfaring, og heilaganden si frigjerande kraft også i høve til skriftfortolkning, uttrykt gjennom til dømes kvekarane og Frelsesarmeen. Tonnings religiøse omvendning kan forståast mot dette bakteppet. Det er ikkje ei vending bort frå moderne ideal om fridom og sjølvrealisering og til luthersk ortodoks kristendom, men ei frigjeri frå nedervde religiøse oppfatningar skapt av konservativ luthersk ortodoksi, til ein kristendom med andre rom for kvinner og menn enn dei tradisjonelt tilviste.

På dette viset kan også Othilie Tonning si religiøse omvendning lesast som maktkritikk. Kamp for rettferd er eit gjennomgåande tema hos Tonning, det gjeld kvinnesaksengasjementet og det sosialpolitiske prosjektet hennar, og det gjeld den religiøse livshaldninga og formidlinga hennar. Maktkritikk hos Tonning er verbal kritikk mot urettferd, i forholdet mellom kjønna og mellom fattige og rike, og mellom den etablerte statskyrkja og den nye og framande Frelsesarmeen ho sjølv slutta seg til. Men maktkritikken hennar har også eit anna lag, eit underliggjande opprør og ein kroppsleggjort kritikk mot samtida sine konvensjonar for kjønn, i samfunnet og i etablerte religiøse samanhengar, og i Frelsesarmeen. Lat meg avslutte med orda til Bertha Nicolaisen:

Det var ikke så få som undret seg på hvor lenge hun kunne finne seg til rette i Frelsesarmeen. Hun var jo en frisinnert natur, selvstendig i sin tenkning og vant med å resonnerer over tingene. Hun ville uten tvil – mente folk – møte mangt og meget som hun, trass i sitt nye livssyn, ville finne det vanskelig å bøye seg for. Og det ble så. Veien framover var undetiden både trang og prøvende. Men hun gikk den.³¹

Noter

1. Avisartiklar: *Faklen, Krigsropet. Frelsesarmeens arkiv, Oslo. Stortingsforhandlingar 1921 og 1926. Odd Berg, Othilie Tonning, en pioner innen sosialomsorgen i Norge (Hovedfagsoppgave, Det teologiske Menighetsfakultet, 1986).* Marta Maria Espeseth, «Fordi livet trønger os alle», Othilie Tonning og stemmeretten», *Tidsskrift for Frelsesarmeens historiske selskap* (Årgang 2/2013). Bertha Nicolaisen, *Othilie Tonning: minnerune over en førerskikkelse i nybrotstider for norsk sosial-arbeid* (Oslo: Salvata kristelig forlag, 1940). *Aspects of social work in The Salvation Army: papers read at the International Social Council, London, conducted by The Founder* (London: The Salvation Army Book department, 1917). Tonning sitt bidrag, «Norway's aged poor», 193-197. *Social problems in solution: papers read at the International Social Council, London, conducted by The General* (London: International Headquarters, 1923). Tonning sitt bidrag, «Children's Shelters», 89-95.
2. Odd Berg, Othilie Tonning, Hilde Corneliusen, «Fejekostens og Skurebøttens Evangelium»: *Frelsesarmeens etablering og sosialarbeid i Norge 1888-1914. (Hovedfagsoppgave, Universitetet i Bergen, 1996).* Anne-Lise Seip, *Sosialhjelpstatten blir til: norsk sosialpolitikk 1740-1920. (Oslo: Gyldendal, 1984).* Tone Hellesund, *Kapitler fra singellivets historie. (Oslo: Universitetsforlaget, 2003).* 218-225. Marta Maria Espeseth, «Kjønn og rom i livet og gjerninga til Othilie Tonning», i Lid & Wyller (red.) *Rom og etikk: fortellinger om ambivalens. (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2017).* 73-91.
3. *Folketeljingar for Kristiania by 1899, 1900, 1910. Kristiania Adressebok 1897-1927. Frelsesarmeens arkiv, Oslo.*
4. Bertha Nicolaisen, *Othilie Tonning: minnerune over en førerskikkelse i nybrotstider for norsk sosial-arbeid. (Oslo: Salvata kristelig forlag, 1940).*
5. Simone de Beauvoir, *Det annet kjønn: med et innledende essay av Toril Moi* (Oslo: Bokklubben Dagens Bøker, 2000). Judith Butler, *Gender Trouble* (New York: Routledge, 1990). Toril Moi, *Simone de Beauvoir: en intellektuell kvinne blir til* (Oslo: Gyldendal, 3. utgave 2008). Sara Heinämaa, *Toward a phenomenology of sexual difference: Husserl, Merleau-Ponty, Beauvoir* (Oxford: Rowman & Littlefield, 2003). Michel Foucault, *Talens forfatning* (København: Hans Reitzels Forlag, 2001). Michel Foucault, *Diskursens orden* (Oslo, Spartacus, 1999). Kari Martinsen, *Kaspar Villadsen og Hans Joachim Sander har levert viktige analysar basert på Foucault innanfor felt som sjukepleievitenskap, diakonivitenskap og teologi.*
6. Olive Banks, *Faces of Feminism: A Study of Feminism as a Social Movement. (Oxford: Martin Robertson, 1981).* Johan Lundin, *Predikande kvinnor och gråtande män. Frälsningsarmén i Sverige 1882-1921. (Malmö: Kira förlag, 2013).*
7. Hallgeir Elstad, «Diakonal fornying i siste del av 1800-talet – ideologi og praksis», i Emil Skartveit, *Fylliker er også folk. Frelsesarmeens rusomsorg i Oslo siden 1891 (Oslo: Frelsesarmeens rusomsorg, 2011).* Else-Britt Nilsen, *Nonner i storm og stille: katolske ordenssøstre i Norge i det 19. og 20. århundre (Oslo: Solum forlag, 2001).* Alf B. Oftestad, *Kirke, fellesskap, omsorg: Diakoniens historie IV (Oslo: Luther forlag, 2017).* spesielt 214-283. Jan Eivind Myhre, *Norsk historie 1814-1905: å bygge ein stat og skape ein nasjon (Oslo: Samlaget, 2. utgåva, 2015).*
8. Det er Emil Skartveit som skal krediterast for å ha funne avispolemikken mellom Tonning, Hertzberg og Eriksen, sjå *Fylliker er også folk: Frelsesarmeens rusomsorg i Oslo siden 1891 (Oslo: Frelsesarmeens rusomsorg, 2011).* 39-42.
9. Hallgeir Elstad, «Diakonal fornying i siste del av 1800-talet». Else-Britt Nilsen, *Nonner i storm og stille. Alf B. Oftestad, Kirke, fellesskap, omsorg, 214-283.*
10. Charles Norum, *Med omsorg for hele mennesket, 32-33. Talet på slumsøstrer baserer seg på eit tidleg fotografi av Tonning og Mathilde Akerholt, saman med ei gruppe slumsøstrer. Fotografiet er mest sannsynleg teke i samband med Frelsesarmeens 10-årsjubileum eller årskongressen i 1898, sjå ibid., 15. Slumsøstre ber bandolær med tekst «Slummen», og utforminga liknar artefaktar på fotografi av jubileumsdemonstrasjonen i 1898. Frelsesarmeens arkiv, Oslo.*
11. *Vort korstog: en kortfattet oversigt over Frelsesarmeens arbeide i Norge (Kristiania: Frelsesarmeen, 1913).* *Disposition af Frelsesarmeens stridskræfter i Norge (Kristiania: Frelsesarmeen, 1913).* Henne (red.) *Barna våre, s. 33-35. Faklen, fleire utgåver: Frelsesarmeens arkiv, Oslo.* Marta Maria Espeseth, *Othilie Tonning, ein biografi (Doktoravhandling under arbeid, manuskript, 2018).*
12. Trygve Wyller, «Blant Stavangere i hovedstaden: III: Othilie Tonning», *Stavanger Aftenblad nr. 196 (1915).*
13. Bernt T. Oftestad, *Tarald Rasmussen og Jan Schumacher, Norsk kirkehistorie (Oslo: Universitetsforlaget, 3. utgåve, 2005).* 229-234. Kristin Norseth, *La os bryte tvert ved vor stumhet! Kvinners vei til myndighet i de kristelige organisasjonene 1842-1912, doktoravhandling (Oslo: Menighetsfakultetet, 2007).*
14. Lein, Bente Nilsen Lein, *Kirken i felttog mot kvinnefrigjøring: kirkens holdning til den borgerlige kvinnebevegelsen i 1880-årene (Oslo: Universitetsforlaget, 1981).* Inger Hammar, *Emancipation och religion: den svenska kvinnörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860-1900 (Stockholm: Carlssons, 1999).*

15. Anne Gamme, «Mandsstæmmer har vi saa evig nok af fra før» perspektiver på stemmerettsdebatten i Norge 1898-1913 (Hovedfagoppgåve, Universitetet i Oslo, 2001). Bente Nilsen Lein, Kirken i felttog mot kvinnefrigjøring. Kirkens holdning til den borgerlige kvinnebevegelsen i 1880-årene. (Oslo: Universitetsforlaget, 1981). Det kan innvendast at Bente Lein sitt arbeid er av eldre dato, og at det er tendensiøst. Når eg likevel nyttar meg av det, skuldast det at ho etter mi meining får fram noko av den irrasjonelle avskya som kom til synes i argumentasjonen til enkelte prestar. Det er ofte dei ytterleggående standpunkta til biskop Heuch som vert siterte og karikerte, og det finst meir balanserte framstillingar av teologien og samfunnsynet hans, som til dømes i *Oftestad, Rasmussen og Schumacher, Norsk kirkehistorie. I samband med Tønning er det oppfatningane hans om «det tredje kjønn» som er spesielt interessante, og dei forsvinn gjerne i dei meir balanserte framstillingane. Sjå også artikkelen til Vidar Haanes om Johan Christian Heuch i Norsk biografisk leksikon, https://nbl.snl.no/J_C_Heuch, lest januar 2018.*
16. Anne Gamme, «Mandsstæmmer...». Statsarkivet i Kristiansand: Nettutstilling om kvinners stemmerett <http://www.arkivverket.no/arkivverket/Arkivverket/Kristiansand/Nettutstillinger/Kvinnens-stemmerett/Debatt/Biskop-Heuch>, lest mai 2013.
17. Karin Johansson, *Den mörka kontinenten: kvinnan, medicine och fin-de-siecle* (Stockholm: Norstedts, 1994), 206.
18. *Ibid.*, 268-273.
19. Jacqueline deVries, "Religion and the Politics of Women's Movement in Nineteenth-Century America", I Barbara A. McGraw (ed.) *The Wiley Blackwell Companion to Religion and Politics in the U.S.* (Oxford: Wiley Blackwell, 2013), 173-183.
20. Roy Hattersley, *Blood & Fire, William and Catherine Booth and their Salvation Army* (London: Abacus, 2001). Pamela Walker, *Pulling the Devil's Kingdom Down. The Salvation Army in Victorian Britain.* (Los Angeles: University of California Press, 2001). Om Hanna Ouchterlony, sjå Johan Lundin, *Prädikande kvinnor*, 43-58 og Laura Petri, *Hanna Cordelia Ouchterlony: Banbrytare för Frälsningsarmén i Skandinavien* (Stockholm, Frälsningsarméns handelsdepartement, 1924).
21. Trygve Wyller, «Blant Stavangere i hovedstaden». Sjå også Bertha Nicolaisen, *Othilie Tønning*, s. 9 og «Brigader Tønning», *Krigsropet* nr. 18 (1907).
22. Anne Gamme, *Mandsstæmmer: Gro Hagemann, Med kjønnsperspektiv på norsk historie. Gro Hagemann, "Er det noe nytt å si om stemmeretten? Foredrag på fellesmøte den 13. september 2012". Oslo: Det Norske Videnskaps-Akademi (2012).* <http://www.dnva.no/binfil/download.php?tid=58662>, lest 10.8.2017. Jan Eivind Myhre, *Norsk historie. Kristian Sunde, Vår sak er rettferdig.*
23. Arbeiderpartiets arkiv, <https://www.arbark.no/Utstilling/Imai/Imai01.htm>, lest februar 2018.
24. Kristian Sunde, *Vår sak er rettferdig. Arbeiderbevegelsens historie i Rogaland 1850- 1905.* (Stavanger: Dreyer, 1981), spesielt 81-104, 111-133 og 184-185.
25. Gina Krogh er referert etter Gro Hagemann, «Er det noe nytt å si om stemmeretten».
26. Frelsesarmeens arkiv, Oslo.
27. Dette misforholdet er tema hos Andrew Mark Eason, *Women in God's Army: gender and equality in the early Salvation Army* (Ontario, Canada: Wilfrid Laurier University Press, 2003).
28. Johan Lundin, *Predikande kvinnor och gråtande män, 187-192.*
29. Bertha Nicolaisen, *Othilie Tønning*, 8.
30. William Booth, *Ordre og regler for feltofficerer i Frelsesarmeen* (Kristiania: Frelsesarmeens hovedkvarter, 1910), 60.
31. Bertha Nicolaisen, *Othilie Tønning*, 16.

